

Grzesik Ryszard, *Chryścianizacja Bułgarii i Wielkich Moraw – paralelizm intencji*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2011, t. 18, s. 55–66.

<https://doi.org/10.14746/bp.2011.18.6>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54643>

Institucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

CHRYSYANIZACJA BUŁGARII I WIELKICH MORAW – PARALELIZM INTENCJI

RYSZARD GRZESIK

ABSTRACT. Ryszard Grzesik, *Chrystianizacja Bułgarii i Wielkich Moraw – paralelizm intencji*, (*Christianization of Bulgaria and Great Moravia – parallelism of intentions*).

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVIII, Poznań 2011, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 55-65, ISBN 978-83-7177-857-5, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Ryszard Grzesik, Zakład Historii Instytutu Sławistyki PAN, Poznań, Polska-Poland.

Nikogo nie trzeba przekonywać, że chrystianizacja poszczególnych państw czy regionów Europy jest jednym z najważniejszych procesów kształtujących dzisiejsze kulturalne oblicze naszego kontynentu. Oznaczała ona dla kształtujących się państw „barbarzyńskich”, tzn. leżących poza limesem rzymskim, dostęp do osiągnięć cywilizacji antycznej, dostarczała ideowego uzasadnienia silnej władzy panującego, przyczyniając się do integracji państwa, pozwalała na zajęcie godnego miejsca w gronie państw już schrystianizowanych, uczestniczących w polityce europejskiej. Stąd przyjmowanie chrześcijaństwa analizować można nie tylko jako fenomen religijny czy kulturowy, ale także polityczny, jako szukanie swego miejsca w kształtującej się konstelacji państw czerpiących ze schrystianizowanej tradycji rzymskiej¹. Wiek IX w leżącej na północ i wschód od antycznego limesu części kontynentu przynosi ważne chrystianizacje. Wiarę w Jezusa Chrystusa jako Mesjasza przyjęli m.in. Morawianie oraz Bułgarzy. W obu przypadkach było to zwień-

¹ Por. K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 449: „sztafeta ekspansji, która przenosiła na wschód dziedzictwo rzymskiej kultury i karolińskie wzory ustrojowe”; 450-451 (naśladownictwo wzorców ustrojowych karolińskich i bizantyjskich w „Młodszej Europie”). O tym, że przyjęcie chrześcijaństwa miało znaczenie prestiżowe, zaświadcza Krystian w Legendzie św. Wacława, opisując poniżenie Borzywoja, który na uczcie u Świętopełka musiał jako poganin siedzieć na podłodze. *Christianus monachus. Kristiánova Legenda (Kap. I-III)*, w: *Magnae Moraviae fontes historici*, t. 2: *Textus biographici, hagiographici, liturgici*, cur. D. Bartoňková i in., Brno 1967 (wyd. J. Ludvíkovský), rozdz. 2, s. 192-198. O źródle jako pierwszej próbie legitymizacji ideowej państwa Przemyślidów por. ostatnio bardzo dobrą monografię A. Kuźmiuk-Ciekanowskiej, *Święty i historia. Dynastia Przemyślidów i jej bohaterowie w dziele mnicha Krystiana*, Kraków 2007. Por. też П. Панайотов, *Българско средновековие. Политическа, икономическа и културна история на Българското ханство (VII-IX в.), княжество (IX-X в.) и царство (X-XIV в.)*. Извори, факти, мнения, Велико Търново 2005, s. 106: chrześcijaństwo miało znaczenie prestiżowe, zapewniało kontakt z centrami kultury oraz legitymizowało władzę.

zeniem procesu kształtowania się państwa (w przypadku Bułgarii trwającego już półtora wieku, w przypadku Moraw ledwie kilkunasto- czy kilkadziesiątletniego) i w obu wpłynęło na rozwój rodzimej kultury. Nie jest też tajemnicą, że losy obu państw, przez jakiś czas sąsiadujących ze sobą, spłoty się wzajemnie, co zostało wielokrotnie dostrzeżone w historiografii². Banalem jest już przypomnienie, że chrześcijaństwo wielkomorawskie drugiej połowy IX w. wpłynęło w sposób zasadniczy na kształt chrześcijaństwa bułgarskiego, a za jego pośrednictwem również tych krajów słowiańskich, które znalazły się w kręgu oddziaływania kultury bizantyjskiej³. Zobaczmy zatem, jak wyglądało ich przystępowanie do wiary chrześcijańskiej i czy da się odnaleźć jakieś wspólne cechy w motywacji ich władców oraz w przebiegu chrystianizacji.

Bułgaria rozwijała się jako państwo od końca VII w. Stworzyli je turkojęzyczni przybysze, którzy uchodząc przed Chazarami, przekroczyli Dunaj i osiedli w bizantyjskiej Mezji wśród żyjących tu już Słowian⁴. Zdaniem Tadeusza Wasilewskiego państwo to, początkowo czysto protobułgarskie, od początku IX w. stawało się coraz bardziej słowiańskim. Na arystokracji słowiańskiej opierał się założyciel nowej dynastii, chan Krum, rządzący w latach 803-814⁵. Był to władca, który rozszerzył panowanie bułgarskie na wschodnie ziemie upadłego kaganatu awarskiego, zadał też straszną klęskę wojskom bizantyjskim⁶. Stosowana przez Kruma i jego następców polityka przesiedlania ludności z zajętych terenów Tracji spowodowała, że w państwie bułgarskim pojawiły się kolonie chrześcijan wraz z biskupami, „którzy stawali się następnie przywódcami kolonistów bizantyjskich w Bułgarii”⁷. Ich obecność, mimo represjonowania chrześcijan⁸, musiała wpłynąć na znajomość nowej wiary wśród szerszych rzesz ludności.

Tymczasem Bułgarzy rządzeni przez chana Omurtaga zawarli w 815 r. trzydziestoletni pokój z Bizancjum i rozwinęli ekspansję na zachód, podbijając tamtejsze plemiona słowiańskie. Te zwróciły się do cesarza frankijskiego Ludwika Pobożnego z prośbą o protekcję⁹. W 824 r. na dworze frankijskim pojawiło się także poselstwo bułgarskie,

² J. Steinhübel, *Velká Morava a Bulharsko v dobe Rastislava a Svätopluka*, w: *Svätopluk 894-1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV, Nitra, 3.-6. október 1994*, red. R. Marsina, A. Ruttkay, Nitra 1997, s. 207-211; podkreśla kilkadziesiątletnie sąsiedztwo obu państw. Por. też K. Polek, *The Great Moravian State and Its Participation in the Christianization of the Western Slavs in Recent Studies*, w: *Early Christianity in Central and East Europe*, ed. by P. Urbańczyk, Warszawa 1997, s. 78. Wręcz banalne jest przypomnienie o ucieczce do Bułgarii większości uczniów św. Konstantyna-Cyryla oraz Metodego wygnanych z Moraw przez Świętopełka.

³ Por. np. J. Leśny, *Konstantyn i Metodej apostołowie Słowian. Dzieło i jego losy*, Poznań 1987, s. 82-87.

⁴ T. Wasilewski, *Bizancjum i Słowianie w IX wieku. Studia z dziejów stosunków politycznych i kulturalnych*, Warszawa 1972, s. 38.

⁵ T. Wasilewski, op.cit., s. 49. O Krumie zob. T. Lewicki, W. Swoboda, *Krum*, w: *Słownik starożytności słowiańskich* [dalej cyt.: SSS], t. 2, Wrocław 1964-1966, s. 527-528 (z zakwestionowaniem uprzywilejowanej pozycji Słowian); A. Wędzki, *Krum*, w: *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, red. A. Wędzki, t. 1, Warszawa 2008, s. 279-280.

⁶ T. Lewicki, W. Swoboda, op.cit., s. 527-528; T. Wasilewski, op.cit., s. 50-53.

⁷ T. Wasilewski, op.cit., s. 60.

⁸ Przykłady podaje T. Wasilewski, op.cit., s. 62-64. Wydaje się, że represje dotknęły ich nie tyle jako chrześcijan, co jako Greków buntujących się przeciwko Bułgarom.

⁹ Byli to Timoczanie, Obodryci Południowi oraz Chorwaci księcia Borny. Natomiast książę grodu Sisak Ljudevit podniósł bunt. T. Wasilewski, op.cit., s. 71; J. Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky*

co oznaczało nawiązanie stosunków między tymi sąsiadującymi od niedawna państwami. Nie powstrzymało to jednak Bułgarów od późniejszych najazdów na pograniczne marchie frankijskie w Transdanubii¹⁰. Pokój zawarli przybyli w 832 r. na dwór frankijski posłowie chana Małamira¹¹. W tym czasie doszło do najazdów bułgarskich na Bizancjum, połączonych z przesiedlaniem przez Bułgarów ludności z zajętych terenów Tracji, a także jej tłumionymi buntami¹². Do kolejnych wojen z Bizancjum doszło w połowie IX w., kiedy Konstantynopol wznowił program integracji dawnych ziem Cesarstwa Rzymskiego, nie tylko politycznej, ale i kulturalnej, czego ważnym elementem było narzucenie podbitym poganom wiary chrześcijańskiej według modelu obowiązującego w patriarchacie konstantynopolitańskim¹³. Pogorszyły się jednak również stosunki bułgarsko-frankijskie¹⁴. Nowy chan bułgarski, Borys, zaczął swoje panowanie od klęski w wojnie z Frankami. Jego sprzymierzeńcami byli jacyś *Scłavi*. Część badaczy widzi w nich Morawian, których państwo rozwijało się w sąsiedztwie państwa (wschodnio)frankijskiego od początku IX w.¹⁵.

Morawianie po raz pierwszy w źródłach pojawiają się pod rokiem 822, kiedy *Annales regni Francorum*, oficjalny rocznik dworu frankijskiego, odnotował pojawienie się delegatów morawskich na zjeździe we Frankfurcie nad Menem, omawiającym urządzenie ziem poawarskich¹⁶. Krzysztof Polek słusznie charakteryzuje stosunki między Morawami a Cesarstwem Frankijskim jako trybutarną zależność z dużą autonomią wewnętrzną¹⁷. Do pierwszej interwencji wschodniofrankijskiej¹⁸ doszło w 846 r., kiedy Ludwik Niemiecki obalił Mojmira I i osadził Rościsława. Celem było utrzymanie Moraw we wschodniofrankijskiej strefie politycznej¹⁹.

Stosunki frankijsko-morawskie zaczęły się psuć dopiero na początku lat 50. IX w. Wschodnia część państwa frankijskiego przeżywała okres słabości spowodowanej najazdami normańskimi oraz wewnętrznymi waśniami. Wykorzystał to Rościsław do zrzucenia zależności od Franków, zaś Ludwik nie był w mocy przywrócić poprzed-

stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od s'ahovania národov do začiatku 12. storočia, Bratislava 2004, s. 62.

¹⁰ J. Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 73-74. T. Wasilewski, op.cit., s. 72 pisze nawet o wojnie bułgarsko-frankijskiej w latach 827-828.

¹¹ W. Swoboda, *Malamir*, SSS, t. 3, 1967-1968, s. 156, podkreśla pokojowe stosunki z Frankami i Bizancjum za panowania tego chana; inaczej T. Wasilewski, op.cit., s. 78-84.

¹² T. Wasilewski, op.cit., s. 84-87; W. Swoboda, *Persian*, SSS, t. 4, 1970-1972, s. 62.

¹³ T. Wasilewski, op.cit., s. 102.

¹⁴ K. Polek, *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*, Kraków 1994, s. 36 podkreśla, że Bułgarzy wsparli Karola Łysego, władcę zachodniej części państwa Franków, przeciwko Ludwikowi Niemcowi.

¹⁵ Tak np. T. Wasilewski, op.cit., s. 104; W. Swoboda, *Borys-Michał*, SSS, t. 7, 1982-1986, s. 509

i J. Steinhübel, *Velká Morava*, s. 207. Inaczej K. Polek, *Państwo*, s. 37 (byli to Stowianie panońscy lub południowi) i J. Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 120 rewidujący swoje stanowisko.

¹⁶ K. Polek, *Państwo*, s. 32; M. Bláhová, J. Frolík, N. Profantová, *Velké dějiny země Koruny České*, t. 1, Praha-Litomyšl 1999, s. 193-194 (N. Profantová).

¹⁷ K. Polek, *Państwo*, s. 33.

¹⁸ Jestem zdania, że o Niemcach możemy mówić dopiero po wymarciu wschodniofrankijskiej linii Karolingów i objęciu tronu przez saskich Liudolfingów (Ottonów) w 918-919 r.

¹⁹ K. Polek, *Państwo*, s. 35-36. D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*, Praha 1997, s. 94 pokazuje, że najazd ten zahamował chrysztianizację Czech, gdyż „křesťanský Bůh se pro Čechy stal «bohem Němců»; a státotvorné procesy v Čechách se tím nepochybně opozdily”.

niego stanu²⁰, mimo szybkiego zawarcia pokoju z Bułgarami. Jeśli nawet rzeczywiście w 853 r. istniał sojusz bułgarsko-morawski, to w 855 r. był on już przeszłością i Ludwik mógł uderzyć – bez większych sukcesów zresztą – na osamotnione Morawy²¹. Bułgaria tymczasem, nękana klęską głodu, musiała w tymże 855 r. stawić czoło najazdowi bizantyjskiemu. Utrata żyznej Tracji i powtarzające się nieurodzaje pogłębiły głód²². Zrozumiałe jest zatem szukanie przez Bułgarów sojusznika przeciwko potężnemu sąsiadowi. Na początku lat 60. IX w. uformował się przeto sojusz wschodniofrankijsko-bułgarski. Z drugiej strony Morawy szukały sojusznika przeciwko Frankom i Bułgarii. Takim sojusznikiem mógł być Konstantynopol.

Zanim podejmiemy dalszą narrację, musimy przypomnieć, że Bułgaria w tym czasie była wciąż krajem pogańskim, choć z licznymi duchownymi greckimi obecnymi wśród ludności jenieckiej, i pozostającym pod silnym wpływem kultury greckiej. Inaczej było na Morawach, które od początku IX w. były terenem intensywnej akcji misyjnej prowadzonej przez duchownych z diecezji pasawskiej. W 831 r. biskup Reginhard ochrzcił „wszystkich Morawian”²³. Co ciekawe, trzy lata wcześniej arcybiskup salzburski Adalram konsekrował pierwszy kościół w Nitrze, przypuszczalnie dla chrześcijańskiej żony poganina Pribiny²⁴. Jednak mimo prowadzenia intensywnej działalności misyjnej przez nauczycieli „z Włoch, Grecji i Niemiec”²⁵ synod moguncki, obradujący w 852 r. pod przewodnictwem Hrabana Maura nie pozostawia złudzeń, że była to kraina *rudis christianitatis*²⁶. A przecież Rościśław podjął starania w Stolicy Apostolskiej, by uzyskać niezależną od Salzburga organizację kościelną, która umocniłaby suwerenność jego kraju wobec Wschodnich Franków. Tymczasem Rzym nie mógł spełnić tych planów. Papież Mikołaj I, jeden z najwybitniejszych następców św. Piotra, potrzebował pomocy wschodniofrankijskiej w swym sporze z zachodnią częścią Frankonii. Chyba jednak decydującym argumentem był słaby postęp chrystianizacji²⁷.

Nie dziwi zatem list wysłany przez Rościśława do Michała III, cesarza bizantyjskiego. Wspomniałem już wyżej o podjęciu przez cesarza ekspansji politycznej i kulturalnej na dawne ziemie rzymskie. Jednym ze środków realizacji tej polityki były misje wśród pogan. Kościół w Cesarstwie był ściśle podległy Państwu, a rozciągnięcie na pogan jurysdykcji kościelnej było tylko pierwszym krokiem do objęcia ich władzą poli-

²⁰ K. Polek, *Państwo*, s. 38-40.

²¹ T. Wasilewski, *Bizancjum*, s. 105-106; K. Polek, *Państwo*, s. 38.

²² T. Wasilewski, *Bizancjum*, s. 108.

²³ D. Třeštík, *Počátky*, s. 91-93.

²⁴ J. Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 79-81 z podkreśleniem rywalizacji między Pasawą a Salzburgiem o tereny misyjne. Granicę wyznaczała rzeka Rába.

²⁵ *Żywoty Konstancy i Metodego (obszerne)*, przeł. i przyp. opatrzył T. Lehr-Splawiński, Warszawa 2000, *Żywot Metodego*, rozdz. 5, s. 106 (tekst oryginalny), 107 (przekład). Por. K. Polek, *Wkład duchownych „z Niemiec” w chrystianizację Moraw i zachodniej Słowacji w okresie przedcyrylomethodiańskim*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko i M. Śliwa, Kraków 1993, s. 323-339. Autor (s. 336) stwierdza, że „spośród wszystkich działających na Morawach przed 864 r. misjonarzy duchowni bawarscy – z „Niemiec” – mieli znaczny udział w dziele chrystianizacji”.

²⁶ Cyt. za: *Velké dějiny*, t. 1, s. 215-216. Por. też K. Polek, *Państwo*, s. 88-89.

²⁷ *Velké dějiny*, s. 216.

tyczną²⁸. Co ciekawe, zwracano dużą uwagę na przestrzeganie chrześcijańskiego prawa małżeńskiego²⁹. A jednak do Rościława wysłano misjonarzy niskiej rangi w duchownej hierarchii, bo nie mających święceń kapłańskich, choć cenionych bardzo za swój intelekt³⁰. Wysłanie Konstantyna Filozofa oraz Metodego mogło być próbą usunięcia z areny politycznej dwóch potencjalnych oponentów, podjętą przez patriarchę Focjusza³¹. Jednocześnie zdawano sobie sprawę, że misja wchodzi na teren podległy Stolicy Apostolskiej, której praw nie zamierzano naruszać.

Nie ma potrzeby ponownego przypominania o szczegółach i znaczeniu misji braci słuńskich. Jej rezultatem, obok stworzenia liturgii w języku słowiańskim³², było utworzenie osobnego arcybiskupstwa dla Moraw. Powstało ono zresztą z inicjatywy księcia panońskiego Kocela, dążącego również do uzyskania niezależności od Wschodnich Franków i Salzburga, i nawiązywało do zanikłej w VI w. metropolii sirmińskiej³³. W ten sposób cel Rościława został zrealizowany przez jego bratanka Świętopelka, traktującego zresztą liturgię słowiańską bardzo przedmiotowo. Wskazuje na to popieranie przez niego Wichinga, buntowniczego biskupa Nitry, a także wygnanie duchownych słowiańskich zgonie arcybiskupa Metodego 6 IV 885 r.³⁴. Wydaje się, że oznaczało to zanik niezależnej metropolii morawskiej, której restytucja, mimo podjętych prób, nie powiodła się z powodu niestabilnej sytuacji w państwie, która z kolei doprowadziła do jego upadku

²⁸ С.А. Иванов, *Византийская религиозная миссия VIII-XI вв. с точки зрения византийцев, w: Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия*, red. Б.Н. Флоря, Москва 2002, s. 24-25.

²⁹ Podobnie w kręgu łacińskim za nieprzestrzeganie prawa małżeńskiego przez Czechów piętnował ich św. Wojciech. *W kręgu żywotów świętego Wojciecha*, red. J.A. Spież OP, Kraków 1997, *Żywot I*, rozdz. 12, s. 52-53.

³⁰ Z ogromu literatury na temat problematyki cyrylometodiańskiej wskażmy tylko na pracę J. Leśnego, *Konstantyn i Metody*, jak wyżej w przyp. 3, o nieprzemijającej wartości. Ostatnio por. A. Kotłowska, *Chryścianizacja Słowian Południowych. Cyryl i Metody oraz ich następcy*, w: *Vademecum bałkanisty. Lata 500-2007*, red. I. Czamańska, Z. Pentek, Poznań 2009, s. 33-37 (bez przywołania pracy J. Leśnego i z pominięciem „łacińskich” odniesień tej misji).

³¹ Tak domyśla się J. Leśny, *Konstantyn i Metody*, s. 35. O patriarsze zob. utrzymany w bardzo przychylnym tonie biogram W. Hryniewiczza, *Focjusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 356-360. Zob. też H. Kappesowa, *Focjusz*, SSS, t. 2, s. 63-64 (inicjator i patron tej misji).

³² J. Leśny, *Konstantyn i Metody*, s. 46, przypuszcza, że było to tłumaczenie tzw. liturgii św. Piotra, a zatem przełożonej z łaciny na grekę liturgii papieża Grzegorza Wielkiego, używanej przez duchownych w Wielkiej Grecji. A. Avenarius, *Liturgické dielo Konštantína a Metoda*, w: *Svätopluk*, s. 11-17, z kolei podkreśla, że liturgia słowiańska miała początkowo czysto grecki charakter, a łacińską stała się tuż przed śmiercią Metodego.

³³ J. Leśny, *Konstantyn i Metody*, s. 49; B.M. Szöke, *Plaga orientalis (a Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban)*, w: *Honfoglaló őseink*, red. L. Veszprémy, Budapest 1996, s. 37. Po ugodzie w Forchheim w 874 r. Pannonia powróciła pod jurysdykcję arcybiskupstwa salzburskiego.

³⁴ G. Labuda, *Ze spuścizny kulturowej misji arcybiskupa Metodego na pograniczu słowiańsko-germańskim*, w: *Etnolingwistyczne i kulturowe związki Słowian z Germanami*, red. I. Kwilecka, Wrocław - Warszawa-Kraków 1987, s. 83-98, zwraca uwagę, że mimo okresowych zakazów sprawowania mszy w języku słowiańskim cały czas istniała zgoda papieska na wygłaszanie kazań w tym języku. Dodajmy, że prowadzenie misji w języku chryścianizowanych było normalną praktyką obu części Kościoła, por. np. J. Leśny, *Znajomość języka słowiańskiego we wczesnej fazie chryścianizacji (Przyczynek do metod misyjnych na pograniczu słowiańsko-germańskim)*, w: *Etnolingwistyczne*, s. 99-115; A.M. Кузнецова, *Миссии латинской церкви. Опыт христианского Запада и Центральной и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия*, w: *Христианство*, s. 55-56.

(a może raczej zaniku struktur państwowych przy zachowaniu struktur lokalnych)³⁵. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, jaki był stosunek nowego biskupstwa w Ołomuńcu, będącego obok diecezji praskiej częścią metropolii mogunckiej, do dawnego arcybiskupstwa sirmijskiego i czy jego kontynuacją nie była nowa metropolia ostrzyhomska³⁶.

Borys bułgarski był, obok Rościstawa, a potem Świętopełka oraz Kocela, kolejnym władcą, który w nieuniknionej chrystianizacji dostrzegł szansę na ugruntowanie suwerenności swego państwa. Tutaj jednak chrystianizacja przebiegała nieco inaczej, choć również zaangażowane w nią było duchowieństwo związane z obydwoma głównymi ośrodkami chrześcijaństwa. Od Wielkich Moraw Bułgarię odróżniało położenie. O ile Morawy, patrząc z ówczesnych centrów cywilizacyjnych, leżały daleko na peryferiach ówczesnego świata, zlewając się niemal z bezkresnym Barbaricum, o tyle Bułgaria sąsiadowała o miedzę z samym Konstantynopolem. Nic też dziwnego, że ten ośrodek był naturalnym centrum promieniowania nowej wiary, tym bardziej, że jak już podkreślałem, na terenie Bułgarii żyli chrześcijańscy jeńcy-przesiedleńcy. Zdawano też sobie przecieży sprawę z niebezpieczeństwa religijnego, czyli kulturowego, nie mówiąc już o politycznym, uzależnienia się od Bizancjum³⁷. Wspomnieliśmy już o utrzymującym się na początku lat 60. IX w. sojuszu bułgarsko-wschodniofrankijskim. Wiemy ze źródeł frankijskich i papieskich, że Borys złożył obietnicę chrztu. Tadeusz Wasilewski przekonująco wykazał wbrew dotychczasowym poglądom, że władcą, któremu w 863 r. złożył chan obietnicę, nie był jednak władca wschodniofrankijski Ludwik Niemiec, ale cesarz bizantyjski Michał III. Wiązało się z tym zerwanie sojuszu z Frankami i zawarcie go z Bizancjum, a przyczyną była wspomniana już wyżej, trwająca kilka lat klęska głodu³⁸. Przez

³⁵ G. Labuda, *Ze spuścizny*, s. 90. Przesunięcie centrum władzy na północ po upadku Wielkich Moraw odnotowuje Z. Měřínský, *Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě*, „Archaeologia Historica”, t. 18, 1993, s. 100; por. też Z. Měřínský, E. Zumpfe, *Die süd-mährische Grenze – verbindend und trennend (Thesen)*, „Archaeologia Historica”, t. 29, 2004, s. 78, 88.

³⁶ R. Marsina, *Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia*, „Historický časopis”, t. 41, 1993, z. 5-6, s. 534-535; V. Múcska, *O prvých uhorských biskupstvách*, tamże, t. 51, 2003, z. 1 (praca nieznaną mi z autopsji); M. Eliáš, *Ostrihom a Stoličný Belehrad. Dve centra ranostredovekého Uhorska (magisterská diplomová práce)*, Brno 2007 (praca przygotowywana pod kierownictwem prof. Martina Wihody) w internecie: http://is.muni.cz/th/169337/ff_m/MTthesis.txt (stan z 11 VI 2008), rozdział *Ostrihom – politické a cirkevne udalosti vzniku arcibiskupstva*, s. 17-44 z konstatacją, że Ostrzyhom został siedzibą arcybiskupstwa jako główny ośrodek polityczny Węgier, a diecezja rozciągała się na tereny dawnej diecezji Wichinga, gdyż bliskie Ostrzyhomowi ziemie zostały już przyłączone do wcześniejszej diecezji wesprymskiej i wacowskiej.

³⁷ Co podkreśla V. Swoboda, *L'origine de l'organisation de l'Église en Bulgarie et ses rapports avec le Patriarcat de Constantinople (870-919)*, „Byzantino Bulgaria”, t. 2, 1966, s. 68. O „antybizantyjskim uspołobieniu w społeczeństwie bułgarskim” wspomina też G.Г. Литаврин, *Христианство в Болгарии в 927-1018 гг.*, w: *Христианство*, s. 173 przyp. 178. Na s. 180 przy omawianiu poglądu bogomiłów, że szatan znalazł siedzibę w bazylice Hagia Sophia w Konstantynopolu, wysnuwa zaskakujący wniosek, „что он [czyli szatan] занял место Христа в одном из двух главных христианских центров, и здесь нет никакой антивизантийской направленности”. Jest wręcz przeciwnie.

³⁸ T. Wasilewski, *Bizancjum*, s. 120-131. O tym wspominał już Paisij Chilendarski, Паисий Хилендарски, *История славяно-болгарская. Първи Софрониев претис от 1765 година*, увод, новобългарски текст и коментар Б. Райков, София 1972, szp. кв-кг oraz s. 47-50, 149-151 (opowiadanie zaczerpnięte z dzieł Orbiniego, Baroniusza oraz słowiańskiego przekładu kroniki Zonarasa); Паисий Хилендарски, *Славяно-българска история*, [wyd. П. Диневов], София 1981, s. 53-54; П. Панайотов, *Българско средновековие* [jak wyżej w przyp. 1], s. 107.

trzy lata trwał katechumenat Borysa, a 25 maja 866 r., jak ustalił Tadeusz Wasilewski, doszło w Plisce do ceremonii chrztu. Ojcem chrzestnym był cesarz, którego imię – Michał przyjął nowo ochrzczony³⁹. Do kraju ruszyły zastępy misjonarzy wysłanych przez patriarchę Focjusza⁴⁰. Krok ten uznany został przez opozycję za zagrożenie dla suwerenności państwa⁴¹. Po stłumieniu buntu Borys zwrócił się do papieża Mikołaja I z prośbą o przysłanie misjonarzy oraz o pouczenie w sprawach wiary. Do Bułgarii trafili biskup Porto Formosus oraz diakon Marinus. Chan poprosił papieża dokładnie o to samo, o co wcześniej prosił Rościsław: o utworzenie niezależnego arcybiskupstwa bułgarskiego, na czele którego stanąłby Formosus⁴², a wobec odrzucenia przez papieża Hadriana II jego kandydatury kolejnym kandydatem Borysa został Marinus⁴³. Także i ta kandydatura została odrzucona z identycznych przesłanek, jak próśby Morawian. Kraj był świeżo schryztyanizowany i nie nadawał się jeszcze do utworzenia na jego terytorium stałej organizacji kościelnej.

Na przełomie 869 i 870 r. w Konstantynopolu odbył się VIII Sobór Powszechny z udziałem przedstawicieli wszystkich pięciu starożytnych patriarchatów chrześcijańskich. Związany on był z uprzednią depozycją Focjusza przez nowego cesarza, Bazylego I i z powołaniem na stolec patriarchy konstantynopolitańskiego Ignacego, dążącego do pojednania teologicznego z Rzymem⁴⁴. Już po jego formalnym zakończeniu, 4 marca 870 r. posłowie bułgarscy formalnie zwrócili się o rozstrzygnięcie, czy mają podlegać Rzymowi, czy Konstantynopolowi. Pytanie było konsekwencją uzgodnień z patriarchatem, który oferował Borysowi więcej niż Rzym, bo tylko formalnie podległą nadbosfor-

³⁹ T. Wasilewski, op.cit., s. 138-146; W. Swoboda, *Borys-Michał*, s. 510. Są też inne próby datacji tego wydarzenia – od przełomu 863/864 do 866 r., *tamże, loco cit.* Dziękuję Panu Profesorowi Mirosławowi Leszce oraz Pani Doktor Annie Kotłowskiej za uczulenie mnie na ten fakt i za konsultacje w kwestiach bułgarskich.

⁴⁰ Focjański charakter misji greckiej w Bułgarii podkreśla T. Wasilewski, op.cit., s. 152-154. Należy przypomnieć, że przebywający już na terenie Wielkich Moraw bracia sołhuńscy reprezentowali raczej nurt antyfocjański, ignacjański, związany z patriarchą Ignacym, zwolennikiem współpracy Konstantynopola i Rzymu. Por. biogram Ignacego: J. Pałucki, *Ignacy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, szp. 1441. Stosunki obu patriarchów z Rzymem charakteryzuje T.C. Lounghis, *Bulgaria Instead of Moravia: Evidence of Major Political Changes*, w: *Byzantina et Slavica Cracoviensia*, t. 5: *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorąg-Różycka, Cracow 2007, s. 64.

⁴¹ T. Wasilewski, op.cit., s. 131-137; W. Swoboda, *ibid.*, s. 510: [Decyzja o przyjęciu chrztu] „wywołała opróż części możnych protobułgarskich, prawdopodobnie reprezentujących orientację antybizantyjską?”; por. tegoż, *Organizacja Kościoła. Bułgaria*, SSS, t. 3, s. 494; П. Панаѝотов, *Българско средновековие*, s. 111-112.

⁴² Przyszły papież, por. W. Swoboda, *Formosus*, SSS, t. 2, s. 64; J. Swastek, *Formoz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, szp. 401.

⁴³ Także Marinus został papieżem. W. Swoboda, *Marinus*, SSS, t. 3, s. 179; E. Gigilewicz, *Maryn I*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, Lublin 2008, szp. 111. H. Драгова, *Старобългарската култура. Седем етודה*, София 2005, s. 103-104, błędnie podaje, że Marinus był następcą Stefana VI i poprzednikiem Formozusa. W rzeczywistości wybrany został po śmierci Jana VIII w 881 r. i poprzedził Hadriana III oraz Stefana VI, którego następcą był Formozus. Por. też П. Панаѝотов, *Българско средновековие*, s. 116-117.

⁴⁴ Zob. wyżej przyp. 31 i 40, a ponadto: G. d'Onofrio, *Historia teologii*, t. 2: *Epoka średniowieczna*, przeł. W. Szymona OP, Kraków 2005, s. 113-114. Sobór poświęcony był kwestii pochodzenia Ducha Świętego (zachodnia formuła *Filioque*, wschodni – Focjański sprzeciw wobec niej).

skiej stolicy metropolię⁴⁵. Umacniało to suwerenność kraju, niosło jednak konsekwencję w postaci greycyzacji Kościoła, a co za tym idzie, życia politycznego i kulturalnego. Sprzeciw wobec niej był, jak się zdaje, podłożem reakcji pogańskiej zaszłej za rządów najstarszego syna Borysa, Włodzimierza Rasate⁴⁶. Jej stłumienie przez Borysa stało się okazją do zwołania w 893 r. zjazdu możnych świeckich i duchownych, uznawanego w literaturze za pierwszy sobór Kościoła bułgarskiego⁴⁷. Oprócz depozycji Włodzimierza Rasate, wyniesienia na jego miejsce Symeona, młodszego syna Borysa oraz przeniesienia stolicy z mającej pogańskie konotacje Pliski do Presławia zgromadzeni postanowili, że działalność misyjną i duszpasterską prowadzić będą wygnani z Moraw uczniowie Meto-dego. Kler grecki mógł zostać wygnany, a grekę zastąpił w kancelarii język starocerkiewnosłowiański (zwany w dzisiejszej historiografii bułgarskiej językiem starobułgarskim)⁴⁸. Wydaje się, że właśnie ten zjazd zapoczątkował proces slawizacji Kościoła bułgarskiego, a zarazem stworzył nowy model kultury chrześcijańskiej, powstałej na podstawie kultury greckiej, przełożonej na język słowiański. Model ten, tradycyjnie określany jako *Slavia Orthodoxa*, od jakiegoś czasu za Wojciechem Aleksandrem Mikołajczakiem proponuje określać jako model *Cyrrillianitas Graeco-Slavica*⁴⁹.

Jakie zatem wspólne cechy dostrzegamy w działalności władców Bułgarii i Wielkich Moraw, nie zapominając o panońskim Kocelu? Przede wszystkim widzimy, że byli oni władcami krajów sąsiadujących z ówczesnymi imperiami i nie mogących przez to prowadzić równorzędnej polityki. W myśl ówczesnych reguł podległość była im pisana, a tylko od stopnia kompetencji władcy zależało, w jakim stopniu zdoła ją zrzucić. Chrystianizacja była jednym ze sposobów na podniesienie prestiżu władcy i rządzonego przez niego państwa. Prestiżu zewnętrznego, kiedy staje się członkiem chrześcijańskiej rodziny, ale i wewnętrznego, bo w myśl nowej religii władca jest pomazańcem Bożym,

⁴⁵ П. Панайотов, *Българско средновековие*, s. 117-120; V. Swoboda, *L'origine*, s. 67-81 oraz tegoż, *Bulgaria a patriarchat konstantynopoliński w latach 870-1018*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 4: *Historia. Prace na VII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Warszawie 1973*, red. J. Bardach, T. Cieślak, W. Hensel, sekretarz red. T. Wasilewski, Warszawa 1972, s. 48-65; tegoż, *Organizacja Kościoła. Bułgaria*, s. 494-500, zwłaszcza s. 494-495; T. Wasilewski, *L'Église de la Bulgarie Danubienne en 863-1082*, w: *Early Christianity*, s. 47-52, zwłaszcza s. 49-50. T.C. Lounghis, *Bulgaria*, s. 68 podkreśla, że papieństwo potrzebowało wtedy pomocy Bizancjum w walce przeciwko adriatyckim piratom. Utratę Bułgarii interpretowano później w kręgach papieskich jako wyraz ekspansjonizmu focjańskiego.

⁴⁶ W. Swoboda, *Włodzimierz*, SSS, t. 6, 1977-1980, s. 531-532; tegoż, *Borys Michał*, w: *Wczesna Słowiańszczyzna*, t. 1, s. 53; J.W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, Seattle and London 1994, s. 151 określa ją jako *heathen reaction* – nasuwają się analogie do późniejszych reakcji pogańskich w Polsce i na Węgrzech. H. Драгова, *Старобългарската култура*, s. 106 kwestionuje fakt, by książę stał na czele reakcji pogańskiej, skoro w tym czasie zawarł sojusz z cesarzem wschodniofrankijskim Arnulfem skierowany przeciwko Wielkim Morawom.

⁴⁷ W. Swoboda, *Organizacja Kościoła*, s. 499.

⁴⁸ Mocno podkreśla to J.W. Sedlar, *East Central Europe*, s. 145-146. Opis reakcji pogańskiej, ibidem, s. 151. Inne stanowisko zajmuje prof. Leszka w liście z 13 listopada 2009, który wątpi w fakt przeniesienia stolicy, wyniesienia języka starobułgarskiego oraz wygnanie kleru greckiego. Ewolucyjne zastępowanie duchownych greckich bułgarskimi zakłada też Г.Г. Литаврин, *Христианство в Болгарии в 927-1018 гг.*, w: *Христианство*, s. 151 i przyp. 79.

⁴⁹ Szerzej zob. R. Grzesik, *Różnorodność kulturowa Europy Środkowej*, w: *Drogi i bezdroża komunikacji*, pod red. P. Beringa, G. Łukomskiego, Gniezno 2008, s. 69-79 (analiza regionu pod kątem gry między kulturą łacińską, grecką oraz ich słowiańskimi odpowiednikami).

rzządzającym w Bożym imieniu poddany sobie. Ale ten czynnik miał kapitalne znaczenie dla wewnętrznej integracji państwa, skupiając wokół władcy kształtujący się aparat urzędniczy⁵⁰. Tu zaczęła wykształcać się tradycja historyczna⁵¹, ponaddialektały język, poczucie więzi z państwem, które przekształciło się następnie w świadomość narodową.

Widzieliśmy także, że dziewięciowieczni władcy z głębi kontynentu dobrze orientowali się w sytuacji ówczesnego Kościoła, w którym dominowały dwa rywalizujące ze sobą ośrodki: Rzym i Konstantynopol, i umieli tę rywalizację wykorzystać dla własnych celów. Po początkowych wahaniach, szukaniu, z kim korzystniej się związać, ostatecznie Bułgaria zbudowała Kościół według modelu bizantyjskiego. Morawy doczekały się osobnej archidiecezji w strukturach Kościoła zachodniego. Ale nieoczekiwanym rezultatem wahań i poszukiwań panujących z budzącej się do życia młodszej Europy było powstanie fenomenu kulturowego liturgii słowiańskiej, który pociągnął za sobą powstanie kręgu słowiańskiej kultury. Narodzony na Morawach i nie znajdujący tam poparcia władcy, model ten zapłodnił władcę i elity bułgarskie, sprawiając, że kraj ten stał się centrum tej kultury, promieniującym szeroko na kraje wkraczające w krąg chrześcijaństwa bizantyjskiego.

BIBLIOGRAFIA

- Avenarius A., *Liturgické dielo Konštantina a Metoda*, w: *Svätopluk*, s. 11-17.
- Bláhová M., Frolík J., Profantová N., *Velké dějiny země Koruny České*, t. 1, Praha – Litomyšl 1999.
- Byzantina et Slavica Cracoviensia*, t. 5: *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. Kaimakamova M., Salamon M., Smorag-Różycka M., Cracow 2007.
- Christianus monachus. Kristiánova Legenda (Kap. I-III)*, w: *Magnae Moraviae fontes historici*, t. 2: *Textus biographici, hagiographici, liturgici*, cur. D. Bartoňková i in., Brno 1967, s. 186-199.
- d'Onofrio G., *Historia teologii*, t. 2: *Epoka średniowieczna*, przeł. Szymona W. OP, Kraków 2005.
- Drogi i bezdroża komunikacji*, red. Bering P., Łukomski G., Gniezno 2008.
- Early Christianity in Central and East Europe*, ed. by P. Urbańczyk, Warszawa 1997.
- Eliš M., *Ostrihom a Stoličný Belehrad. Dve centra ranostredovekého Uhorska (magisterská diplomová práce)*, Brno 2007 (praca przygotowywana pod kierownictwem prof. Martina Wihody) w internecie: http://is.muni.cz/th/169337/ff_m/MThesis.txt (stan z 11 VI 2008).
- Encyklopedia Katolicka*, t. 1 nn., Lublin 1985 nn.
- Etnolingwistyczne i kulturowe związki Słowian z Germanami*, red. I. Kwilecka, Wrocław-Warszawa-Kraków 1987.
- Gigilewicz E., *Maryn I*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, 2008, szp. 111.
- Grzesik R., *Różnorodność kulturowa Europy Środkowej*, w: *Drogi i bezdroża komunikacji*, s. 69-79.
- Honfoglaló őseink*, red. L. Veszprémy, Budapest 1996.
- Hryniewicz W., *Focjusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, 1989, szp. 356-360.
- Kappesowa H., *Focjusz*, SSS, t. 2, 1964-1966, s. 63-64.
- Kotłowska A., *Chrysztyanizacja Słowian Południowych. Cyryl i Metody oraz ich następcy*, w: *Vademecum balkanisty*, s. 33-37.

⁵⁰ П. Панайотов, *Българско средновековие*, s. 106 podkreśla, że chrześcijaństwo ostatecznie zlikwidowało dualizm prabułgarsko-słowiański w Bułgarii.

⁵¹ Ostatnio w odniesieniu do polskich Piastów analizuje ją P. Wiszewski, *Domus Boleslai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)*, Wrocław 2008.

- Kuźmiuk-Ciekankowska A., *Święty i historia. Dynastia Przemyślidów i jej bohaterowie w dziele mnicha Krystiana*, Kraków 2007.
- Labuda G., *Ze spuścizny kulturowej misji arcybiskupa Metodęgo na pograniczu słowiańsko-germańskim*, w: *Etnolingwistyczne*, s. 83-98.
- Leśny J., *Konstantyn i Metody apostołowie Słowian. Dzieło i jego losy*, Poznań 1987.
- *Znajomość języka słowiańskiego we wczesnej fazie chrystianizacji (Przyczynek do metod misyjnych na pograniczu słowiańsko-germańskim)*, w: *Etnolingwistyczne*, s. 99-115.
- Lewicki T., Swoboda W., Krum, SSS, t. 2, 1964-1966, s. 527-528.
- Lounghis T.C., *Bulgaria Instead of Moravia: Evidence of Major Political Changes*, w: *Byzantina et Slavica Cracoviensia*, t. 5, s. 63-70.
- Magnae Moraviae fontes historici*, t. 1-5, cur. D. Bartoňková i in., Brno 1966-1977.
- Marsina R., *Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia*, „Historický časopis”, t. 41, 1993, z. 5-6, s. 529-542.
- Měřfinský Z., *Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě*, „Archaeologia Historica”, t. 18, 1993, s. 99-118.
- Měřfinský Z., Zumpfe E., *Die süd-mährische Grenze – verbindend und trennend (Thesen)*, „Archaeologia Historica”, t. 29, 2004, s. 77-92.
- Modzelewski K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004.
- Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiąt rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko i M. Śliwa, Kraków 1993.
- Pałucki J., *Ignacy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, szp. 1441.
- Polek K., *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*, Kraków 1994.
- *The Great Moravian State and Its Participation in the Christianization of the Western Slavs in Recent Studies*, w: *Early Christianity*, s. 75-85.
- *Wkład duchownych „z Niemiec” w chrystianizację Moraw i zachodniej Słowacji w okresie przedcyrylometodiańskim*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza*, s. 323-339.
- Sedlar J.W., *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, Seattle and London 1994.
- Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1-8, Wrocław 1962-1996.
- SSS – *Słownik starożytności słowiańskich*.
- Steinhübel J., *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*, Bratislava 2004.
- *Velká Morava a Bulharsko v dobe Rastislava a Svätopluka*, w: *Svätopluk*, s. 207-211.
- Svätopluk 894-1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV, Nitra, 3.-6. október 1994*, red. R. Marsina, A. Ruttkay, Nitra 1997.
- Swastek J., *Formoz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, 1989, szp. 401.
- Swoboda V., *L'origine de l'organisation de l'Église en Bulgarie et ses rapports avec le Patriarcat de Constantinople (870-919)*, „Byzantino Bulgarica”, t. 2, 1966, s. 67-81.
- *Borys Michal*, w: *Wczesna Słowiańszczyzna*, t. 1, s. 53-54.
- *Borys-Michal*, SSS, t. 7, 1982-1986, s. 509-511.
- *Bulgaria a patriarchat konstantynopolitański w latach 870-1018*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 4: *Historia. Prace na VII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie 1973*, red. J. Bardach, T. Cieślak, W. Hensel, sekretarz red. T. Wasilewski, Warszawa 1972, s. 47-65.
- *Formosus*, SSS, t. 2, 1964-1966, s. 64.
- *Malamir*, SSS, t. 3, 1967-1968, s. 156-157.
- *Marinus*, SSS, t. 3, 1967-1968, s. 179.
- *Organizacja Kościoła. Bulgaria*, SSS, t. 3, 1967-1968, s. 494-500.
- *Persian*, SSS, t. 4, 1970-1972, s. 62-63.
- *Włodzimierz*, SSS, t. 6, 1977-1980, s. 531-532.
- Szöke B.M., *Plaga orientalis (a Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban)*, w: *Honfoglaló őseink*, s. 11-43.
- Trěstik D., *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*, Praha 1997.
- Vademecum balkanisty. Lata 500-2007*, red. I. Czamańska, Z. Pentek, Poznań 2009.
- W kręgu żywotów świętego Wojciecha*, red. Spieß J.A. OP, Kraków 1997.

- Wasilewski T., *Bizancjum i Słowianie w IX wieku. Studia z dziejów stosunków politycznych i kulturalnych*, Warszawa 1972.
- *L'Eglise de la Bulgarie Danubienne en 863-1082*, w: *Early Christianity*, s. 47-52.
- Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu, red. A. Wędzki, t. 1, Warszawa 2008.
- Wędzki A., *Krum*, w: *Wczesna Słowiańszczyzna*, t. 1, s. 279-280.
- Wiszewski P., *Domus Boleslai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)*, Wrocław 2008.
- Żywoty Konstantyna i Metodego (*obszerne*), przeł. i przyp. opatrzył T. Lehr-Splawiński, Warszawa 2000.
- Драгова Н., *Старобългарската култура. Седем етюда*, София 2005.
- Иванов С.А., *Византийская религиозная миссия VIII-XI вв. с точки зрения византийцев*, w: *Христианство*, s. 9-34.
- Кузнецова А.М., *Миссии латинской церкви: Опыт христианского Запада и Центральная и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия*, w: *Христианство*, s. 35-59.
- Литаврин Г.Г., *Христианство в Болгарии в 927-1018 гг.*, w: *Христианство*, s. 133-189.
- Паисий Хилендарски, *История славяно-болгарская. Първи Софрониев препис от 1765 година*, увод, новобългарски текст и коментар Б. Райков, София 1972.
- *Славяно-българска история*, [wud. П. Динев], София 1981.
- Панайотов П., *Българско средновековие. Политическа, икономическа и културна история на Българското ханство (VII-LX в.), княжество (IX-X в.) и царство (X-XIV в.)*. Извори, факти, мнения, Велико Търново 2005.
- Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия*, red. Б.Н. Флоря, Москва 2002.

CHRISTIANIZATION OF BULGARIA AND GREAT MORAVIA – PARALLELISM OF INTENTIONS

Summary

The Christianization of the „Barbarian” states, lying outside of the Roman „limes” opened an access to the heritage of the Antique civilization, gave the ideological background of the strong power of a ruler, integrated the state and opened the way to take part by the local elites in the external politic as an equal partner. The rulers of new states could not be equal political partners to the powers. They should be subordinated to them according to the rules of that time. Christianization was one of the ways to grow up the prestige of the ruler, both the external and internal. Therefore, the acceptance of Christianity was not only the religious or culture phenomenon, but also the politic evidence. I compare the Christianization of two Central and Eastern European states, Bulgaria and Great Moravia, which accepted the new faith in the 9th century and they influenced each other. Their rulers oriented well in the situation of a contemporary Church – the rivalry of two centres: Rome and Constantinople, and could use it for their own purposes, i.e. to strengthen their sovereignty. After the primarily hesitation, Bulgaria built the Byzantine Church organization, Great Moravia left in the structures of the Latin Church. However, the origins of the Slavic liturgy was an unexpected result of the searches of the own model of Christianity. It was born in Moravia, where did not find the support of a ruler and it grew in Bulgaria, creating this state as a centre of the Slavic culture, radiating to the other Slavic and non-Slavic states, accepting the Byzantine Christianity.